

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1886. július 31.

(A lutheránusok papi gyűlései. — A theologiai társulat jun. 22-ki ülése. — Hugo V. hátrahagyott művei: A sátán vége. (La fin de Satan.) — A halottak: Cunitz A. E.)

Szerkesztő ur!

Mult levelemben megemlékeztem a vallási társulatok évi gyűléseiről. Most kiegészítésül a lutheránusok lelkészi conferentiájáról írok önnek. Talán már késő is most arra visszatérni, de úgy vélem, hogy a tárgy megérdemli a fáradságot és folyóiratuk olvasóit érdekelni fogja. Már figyelemreméltó az is, hogy e conferentiák, ámbár tagjai mind orthodox lelkészek, felekezeti különbség nélkül mindenkinek nyitva voltak. S annál figyelemreméltóbb, mert ebben a gyűlésben, hol lutheránusok, reformátusok, szabadelvű egyházak képviselői és baptista lelkészek voltak jelen, a legkomolyabb tárgyak fellett való heves vitatkozásokban is meg lón tartva az illő hang. Luther szelleme, úgy látszik, sokkal szabadabb elvű és türelmesebb, mint a Kálviné. S valóban a történelem is ezt mutatja.

Bármiként legyen, az első napot a gyűlés egy gyorsan irt, de mindamelllett igen érdekes felolvasásnak szentelte, melyet Matter ur, ki a párisi theologiai facultáson a dogmának volt korábban tanára, „A természeti vallásnak a kereszténységre való vonatkozásairól“ tartott. Matter ur mindenekelőtt mentegette magát, hogy nem volt annyi ideje, mennyit egy ily fontos és mély tárgy kidolgozása igényelt volna. De e mentegetőzésre alig volt szükség, mert ha munkája nem is volt egészen kimerítő, de magában foglalta mindazt, a mi szükséges, és pedig tiszta, világos, meggyőző, sőt megkapó nyelven. Megkülönbözteti az emberrel vele született természeti vallást, azaz a vallásos érzelmet, melyet minden ember magával hoz a világra, attól, mit természeti vallás alatt a 18-ik száz bölcselői értettek. És joggal, mert az angol bölcsészek ugyanevezett természeti vallása, valamint a Voltairé és a Rousseaué távol áll attól, hogy természeti legyen. Azok mind bölcsészeti-vallási rendszerek, melyeket miveletlen ember sohasem tudott volna megalkotni. És azokat egyjelentőségűeknek venni azzal, mit történelmileg értünk „a természeti vallás“ kifejezés alatt, a legnagyobb tévedés lenne. Ezáltal az emberrel vele született vallásos érzés jelentését semmisítenők meg és a természeti vallás úgy tünnek fel az emberre nézve, mint csupán szerzett valami. Ezt a különbséget igen

szépen világosította meg a felolvasó. Legfennebb annyiban lehetne kifogásolni, hogy tárgyalása igen rövid volt, de hosszabbra nem terjeszkedhetett a kiszabott idő miatt. Hanem a mi engem illet, én különösen azt sajnálom, hogy nem állott meg egy lényeges pontnál. A 18-ik száz esztendő bölcseleinek természeti vallása, mely végre is nem egyéb, mint rendszeresített s finomított deismus, főleg az angol protestantismus türelmetlen és fanatikus dogmatismusának volt a visszahatása, s aztán némileg a francia protestantismus ridegségének, s különösen a katolikusok fanatismusának. Voltaire fegyvert kovácsolt belőle, melyet esze mellett is nem mindig tudott ügyesen használni. Rousseau bizonyos értelemben ügyesebb volt. De mindez már rég elfelejtett dolog. Ujabbán nálunk Jules Simon próbálta a deismust újra feleleveníteni. Könyve kellemes olvasmány, de üres s nem is idézett elé nagyobb hatást, mondhatni észrevétlen maradt.

A mit természeti vallásnak nevezünk, éppen semmi hasonlóságra sincs ezekhez a tudós utándolgozásokhoz (elucubrations). A természeti vallás az emberrel vele született vallásos érzés, melyet mindenütt és minden embernél meg lehet találni, s mely az embert arra vezeti, hogy egy magánál fensőbb valakit vagy valamit megismerjen. Az annak a szép és termékeny eszmének a kinyilvánítása, hogy Isten az embert a maga képére teremtette. Aza bennünk levő lelkiismeret, az ember szellemi természetének öntevékenysége, Istenhez törekvés, a Jézus szavai szerint a világosság, mely az embert, mint a világra jön, megvilágosítja. És itt lehet látni, hogy minő vonatkozásai vannak a természeti vallásnak a kereszténységre. A természeti vallás az alap és a kiinduló pont. S az ember érteni tudja, hogyha az egyik egyházi atya, ha nem csalom Tertullian, az emberi lélekről általában így nyilatkozhatott: „anima naturaliter christiana.“ Ebben úgy hiszem a felolvasó gondolatát fejeztem ki, mert munkája második részét éppen arra szentelte, hogy megmutassa, hogy a keresztény prédikációk és védbeszédek mennyit merítettek eme benső vallásos adományból, mint a keresztény tan alapjából, mely tan annak csak megtisztítása, kifejtése és a léleknek újra az igaz Istenhez vezetése, ki után Pál apostol szerint az egész emberiség vágyakozik.

A természeti vallás és a keresztény vallás mint elv sem különböznek egymástól. S Matter ur erre aztán azt kérdi, miért hogy a természeti vallás nem volt elégséges az emberiségnek? Vagy ha inkább tetszik, miért hogy az ember nem tudta saját erejéből ezeket az első alapelveket oly magasságra emelni, hogy az igaz Istent, az Atyát fölélje, a kit Jézus ismertetett meg és tanított szeretni. Az ember esete, büne volt az, feleli Matter ur, mi megakadályozta a föl-emelkedésben és szükségessé tette Jézus Krisztus szabadtását. E nélkül a bűneset nélkül elégséges lett volna a természeti vallás, s majd egy napon, midőn az emberiség egészen kereszténynyé lesz, midőn — Pál apostollal szólva — Isten lesz mindenekben minden, a természeti vallás és a kereszténység egy és ugyanazon dolog lesznek.

Megvallom, hogy e pontra sok ellenvetést szeretnék tenni, mert

nekem úgy tetszik, hogy itt felvilágosításra van szükség. Mindenekelőtt Matter ur egészen figyelmen kívül hagyta, hogy mi lett volna az emberből, ha az erkölcsi törvényt meg nem sérti. Ez a pont az, hol Augustinus a bűnesetet „felix culpa“-nak nevezhette. Megengedem, hogy egy napon, mikor a kereszténység a szívnek és lelkiismeretnek általános törvénye lesz, a természeti vallás vele összeolvadhat, de azt sem lehet tagadni, hogy az akkor teljesen a kereszténység által átalakított természeti vallás leend. Következésképp más valami, mint a mit természeti vallás alatt mostani ismereteink szerint értünk. De kiléptem szerepkörömből; felejttem, hogy feladatomban Matter ur eszméit csak ismertetni és nem bírálatot csinálni. Ugy hiszem eléggé elemeztem munkáját arra nézve, hogy szellemét megismertessem. Felolvasását rokonszenvvel fogadták és sokan siettek üdvözlésére. Felolvasására egy lelkész és egy szabadelvű református világi tettek kritikus észrevételeket.

Matter ur, ki az orthodox párthoz tartozik, egyike a legnagyobb szívű és legszeretetre méltóbb embereknek. Egy valódi és rokonszenves tudós. Fia Matter Jakabnak, ki sokáig az egyháztörténelemnek volt a tanára a Strassburgi egyetemen s a ki egy igen kitűnő munkát írt a Gnosticisusról (1840). Ő azonkívül, hogy számos theologiai munkát adott ki, több francia és német folyóiratba, s ezek közt a Herzog Real-Encyclopediájába dolgozott értékes cikkeket.

A lutheranusok conferentiája hátra levő ülésén a gyarmatokban levő francia missiókkal foglalkozott. Braegner ur, a missiók igazgatója Párisban, egy terjedelmes jelentést olvasott fel, mely azonban inkább polemia volt, mint jelentés a missiók működéséről. Ennek a magyarázata az a meghasonlás, mely most a missio-bizottmányban keletkezett. Tudva van, hogy Lessontoban a missiói állomásokat francziák állították fel. De Lessontó ma az angol kezében van. A bizottmányi tagoknak egy része és a bizottmányon kívül sokan úgy vélekednek, hogy Lessontót át kell engedni az angol missionariusoknak, mivel az angol birtok, és a franczia missionariusokat meg Algirba a kabylok közé, vagy Madagascarba, vagy a franczia Kongóba kell áthozni, hol Brazza ur bizonyára szívesen venné, ha ott protestáns missionariusok és tanítók telepednének le. De a bizottmány többsége, s különösen az igazgató nem osztja e véleményét. S éppen ez a vélemény-különbség az, mi a jelentésben különösen hangsúlyoztatott. Őszintén szólva, a többség amaz álláspontja mellett felhozott indokok, mely szerint inkább angol területen kell a missiói munkát tovább folytatni, mint franczia földön, tényleg nem sokat érnek. A jelentés különben is zavaros volt s az ezt követett vita még zavarosabb, úgy, hogy a gyűlés semmi gyakorlatibb megállapodásra nem tudott jutni s a missiókra nézve marad a statu quo, mi minden tekintetben sajnálatos. Madagascárról nem is szólva, hol a franczia vallásos oktatás képviselői a jézsuiták, mi már magában lealázó a franczia protestantismusra, — avagy nem elég világos-e, hogy azonnal lépéseket kellene tenni arra nézve, hogy

a Kongó-államban Brazza ur óhajának megfelelőleg, protestáns missziók állittassanak föl? Mi Algirt illeti, arra nézve már nem forog fenn annyira az intézkedés szükségessége, mivel ott számos szervezett protestáns egyház van, melyek működésüket tovább kiterjesztve a benszülöttek evangelizálására sokat tehetnek. Általában azt mondhatom, hogy Franciaországnak gyarmatai levén, a francia missziói társulatoknak mindenekelőtt arra kellene törekedniök, hogy e gyarmatok lakosságát evangelizálják, s más nemzetek gyarmatait hagyják azoknak, hogy ott hasonló munkát végezzenek.

Már rég nem irtam önnek a theologiai társulatról, habár ez most is rendesen tartja havi üléseit. Nem tartottam mindig tárgyait elég érdekeseknek arra, hogy ismertessem. S ha most a jun. 22-iki üléséről beszélek, azt azért teszem, mert Coquerel E. felolvasása: „A rossz eredete titkáról“ (Le mystère de l'origine du mal) annak különös érdeket kölcsönzött. Nem szándékom e töltör, tiszta, tudományos művet részletesen elemezni, mert az nehéz feladat is lenne; mivel a munka maga is csak összevont elemzése volt ama különböző kísérleteknek, melyek a rossz eredetét megmagyarázni próbálták. E magyarázatok nem oldják meg a kérdést s mindenikök csak oda irányul, hogy a rosszat Istentől származtassa. Sőt Jézus tanításaiban sem találhatni felvilágosítást a rosszról, melyet ő mint világos tényt elfogadott s melytől az embereket az erkölcsi föntség, a lelkiismereti tisztaság és szentség által igyekezett megszabadítani. S a lelkiismeret, amelyben az erkölcsnek mindig szilárd alapját találjuk, melyet a rossz megmagyarázására alkotott hypothesisek mint-ha megingatni akarnának. Ez utóbbi eszmét különösen sok erélylyel és látható hatással emelte ki Coquerel E. A felolvasását követett érdekes vitában oly nézeteket hoztak a vitatkozók felszínre, melyeket mi már rég elhagyottaknak hittünk. Egy orthodox lelkész egészen a teremtés könyvéig ment vissza, állítván, hogy a rossz magyarázatát csakis egyedül abban találhatni és sehöl egyebütt. Még megjárta volna, hogy ha némi megszorításokat tesz s a teremtés könyvének képies nyelvéről beszél, de nem. Egész komolyan vitatta, hogy az valódi tényeket ad elé. Arra távolról sem gondolt, hogy ezzel a kérdést egy lépéssel sem viszi előre. Magok az orthodoxck közül is némelyek nem osztoztak nézetében s mintegy zavarba látszóttak jönni társuk durva anthropomorphismusán.

A Coquerel themája feletti bírálatban volt egy más nézet is melynek bizonyítása hasonlóan némi meglepetést okozott — és ez egy korábbi létben elkövetett hibáról való nézet, mely Platótól származik s melyet ugy gondolom, Origenes is védett, de a mely a kérdés megoldására szintén nem látszik alkalmasnak. Egyébiránt bármely állásponttól vizsgálja az ember a rossz eredete titkát, mindig meglábalhatatlan mélységre bukkan. S a jun. 22-iki ülésen jelenvolt tagoknak, valamint a felolvasónak általános nézete az volt, hogy ily kérdéssel az ember elméletileg foglalkozhatik ugyan, de gyakorlati

haszon nélkül. Erkölcsi és gyakorlati szempontból mi fontossága is van a hogyan t keresni, mely mostani szervezetünk feltételei mellett mindig ki-iklik kezeink közül. Avagy nem az e a főkérdés, hogy a rossz, a bűn létezik és hogy attól törekednünk kell megszabadulni, a mennyire csak tehetjük? Bár mint legyen, a theologiai társulatnak ez az ülése egyike volt ez évben a legérdekesebb üléseknek, ha nem a legérdekesebb.

Őn tudja, hogy Hugo Victor sok kiadatlan munkát hagyott hátra, prózában és versben, melyeket most baráti rendeznek sajtó alá. Két kötet már meg is jelent, az egyik 'ezelőtt néhány hónappal e czim alatt: *Le théâtre en liberté*, a másik májusban: *La fin de Satan*. Az elsőről azért nem irtam önnek, mert az Hugo Victor dicsőségéhez egy szemernyivel sem járult.

S valóban a költő családja és barátai aligha jó szolgálatot tesznek, midőn mindent közreadnak, mi az ő tollából eredt. Én úgy vélem, hogy több belátással kellene eljárniok. Ezért ugyan még nincs veszély, de jelezni akartam azt az eljárást, mit rajtam kívül mások is hibáztatnak. Ugy látszik, hogy a nagy költőnek minden autographiájából mesterművet és bálványt akarnak csinálni, mi már tulzás. Ezzel csak azt érik el, hogy némelyek a mester műveiben hibákat kezdenek felfedezni, mit már jellemében is keresnek. A bírálat most még csak kezdeténél van; még igen korai mindent feltárni s meztelenül állítani oda azt a nagy hitúságot, melylyel Hugo Victor el volt telve. Még néhány év kell ahhoz, hogy a költő műveinek igazi értéke megállíttassék. Azonban sietünk kimondani, hogy bármily bírálatnak vetik is alá, ő mégis e száz év legnagyobb költője marad.

De hogy „*La fin Satan*“ czimű művéről beszéljek, e költeményéről tudva volt, hogy létezik, mert a költő említést tett róla a „*Századok legendája*“ első kiadása előszavában (1857.) Sajnos, hogy azt sohasem végezte be. Mint a költő minden művében, úgy ebben is bizonyos symetriát találunk: egy előszót, a Sátán bűnesetét:

„Négy ezer esztendeje, hogy a mélységbe esett“. És ez a nyitány, ez az előszó vonatkozással van a záradékra: a sátán újra felkelésére. Az előszó után három rész következik, mint a rossz elhaladásának három egymást követő phasisa: a háboru Nimródban személyesítve; a kereszt, mely második résznek hőse a Jézus; s végül a börtön. Ez a harmadik rész azonban sohasem lett megírva. A költemény egy epilogussal végződik: *A kegyelmet nyert Sátánna l*, mely az előszó (A sátán bűnesete) függeléke. Van valami bízár a Sátán újra felkelésében. S főleg a formában: midőn a Sátán a sötét mélységbe esik, egy fehér tollat a szárnyából a par-ton hagy. Ebből a tollból egy angyal lett, kinek egyetlen feladata, hogy a Sátánt bárhogyan is megváltoztassa és megszabadítsa. Ime a forma. Az alap is épp oly különös. A sátány szárnytollából lett angyal, a z angyal szabadság (*L'ange-Liberté*). Tehát a költő gondolata szerint a szabadságot a sátán állította helyre. De hisz éppa

szabadság az, mi a sátánt elveszítette. Világos, hogy a szabadság magára — in abstracto — nem szabadítás elv. Az csupán fantasmagoria.

A költőnek e művében is, mint más költeményeiben, sok bámulatraméltó, szép részlet van, de vannak benne érthetetlen, fárasztó helyek is. Az előszóban és az első részben a költészetnek azt a sajátos nemét, a jósköltészetet találjuk, melyet ő a Századok legendájában több helyen oly előszeretettel alkalmazott. A költemény legszebb része a második rész: a kereszt. A költő hiven ragaszkodik az evangéliumi elbeszélésekhez s az Olajfák hegyérőli, a husvéth-ről, és az Urvacsoráról írott sorai egyszerű, tiszta szépségökkel megragadóak. Csodálatosan érezte az evangélium egyszerű fönségét s minden erőltetés és hatás keresés nélkül bámulatosan adta azt vissza.

Jun. 16-án Strassburgban egy jeles tanár halt meg: Cunitz A. E., ki a strassburgi egyetemen és a prot. seminariumban 48 évig tanított s tagja volt az elsasi egyházkerület consistoriumának. 1836. óta Reussal, a kitünő tanárral együtt igazgatta a theologiai társulatot. Jeles tudós volt, kinek értékét szerénysége csak növelte. Számos kiadott művei közül nevezetesebb: „Történelmi tanulmányok a francia protestáns egyházjog fejlődéséről“. De a mivel nevét Baum H. és Reussal együtt hallhatatlanná tette, az Kalvin összes műveinek nagy kiadása, melyből a 29-ik kötet éppen most jelent meg. Valószínű, hogy a nagy reformator munkáival már nem lesz több teendő azután a gondos, lelkiismeretes munka után, melyet Baum, Reuss és Cunitz mondhatni óriási erőmegfeszítéssel végeztek.

A dolgozó társak közül már kettő meghalt: Baum ezelőtt mintegy tiz évvel, Cunitz meg a jelen évben és Reuss 82 éves. Szerencsére a kiadás nem fog e miatt szenvedni, mert már mindent előkészítettek, semmit sem hagyva a véletlenre.

CHARRUAUD.

AZ ELHUNYTAK EMLÉKEZETE.

ÁRKOSI MÓZES.

(1816—1886.)

A székelyföld egyik szűk völgyében fekvő Bözöd községben ez év elején (január 19-én) hunyt el egy egyszerű — már több év óta tisztességgel nyugalmazott — öreg lelkészünk: bözödi Árkosi Mózes. Nem volt valami történelmi alak, de juttat eszünkbe az ő neve is történelmi eseményeket, melyeket felejtani nem tudunk, melyeknek emléke édes és fájó. Jegyezzük fel azért ez egyszerű férfiú nevét is.

Árkosi Mózes született Bözödön 1816-ban. Atyja volt a vidám kedélyű Árkosi Mihály, előbb sárdi, 1811-től 1857-ig — tehát 47 éven át — a bözödi unitárius egyházközségnek igen szeretett és tisztelt lelkésze és a sz-kereszturi egyházkörnek 22 éven át szintén köztisztelet és szeretetben élt esperese; anyja Koncz Ágnes, ravai pap és esperes Koncz Márton leánya.

Testvérei többen voltak fiúk és leányok, a kik közülök teljes kort értek, mindnyájan tisztos és hasznos állást foglaltak el a társadalomban, de jelenleg még csak az atya után keresztúrköri esperesnek megválasztott s több éven át buzgó ügyszeretettel és erélylyel szolgált s ma már tisztos nyugalomban levő esperes és ravai lelkész: Árkosi Dénes, s Árkosi Rozália pipei volt lelkész Kis Mózes özvegye vannak életben.

Árkosi Mózes tanulását a bözödi népiskolában kezdette, onnan a kereszturi középiskolába s később a kolozsvári főiskolába ment és ott végezte iskolai tanulmányait 20 éves korában. Akkor egyszerre meghívták Csehétfalvára papnak és Nagyajtára iskolamesternek. Ő azon elvből indulva ki: jobb alatt kezdeni és azután lépni fennebb — az iskolamesteri állomást fogadta el Nagyajtán 1836-ban.

Ott vette nőül nagyajtai Darkó Rózáliát, a kivel végig édes viszonyban élt; 1879-ben ragadta el tőle a halál. Gyermekek több is született, de csak két fiút és egy leányt nevelhettek fel, a többit korai halál ragadta el tőlük.

Árkosi Mózes 1843-ban Nagyajtáról Árkosra vitetett iskolamesternek. Ott találta őt a forradalom, a melyben ő is részt vett. Sepsiszent-Györgyön népgyűlés tartatván, azon ő is megjelent. Ott a piacon egy üres hordóból rögtönzött szószékről többen tartottak buzdító beszédeket az összegyűlt néphez. A hazafiai lelkesedés őt is felbuzdítva, fellépett az említett szószékre és ő is buzdító beszédet